

JAN VAN SCOREL

1495

Geboren in het dorp Scorel bij Alkmaar

1509

Leerling van de Latijnse School in Alkmaar

1509-1512

Leertijd bij de Haarlemse schilder Cornelis Willemsz.

1512-?

Werkzaam bij de Amsterdamse schilder Jacob Cornelisz. van Oostanen

tussen 1518 en 1520

Reis langs de Rijn via Oostenrijk naar Venetië

tussen 1520 en 1521

Reis naar het Heilig Land per schip en weer terug naar Venetië

1523

In Rome conservator van de kunstverzameling bij de toenmalige paus Adriaan VI, die afkomstig was uit Utrecht

1524

Na de dood van de paus naar Utrecht, waar hij zich als schilder vestigt

tussen 1527 en 1530

Werkzaam in Haarlem vanwege de politieke situatie in Utrecht

1528

Wordt benoemd tot kanunnik (een aan een kapittel verbonden geestelijke) van de Utrechtse Mariakerk

1530

Terug in Utrecht en vestiging van een schildersatelier

1540

Reis naar Noord-Frankrijk. Daarna opdracht voor drie grote altaarstukken voor de abdij van Marchiennes

1549

Ontwerpen en regie voor de intocht van Filips II in Utrecht

1549-1553

Waterbouwkundige plannen. Opdracht voor een groot altaarstuk in de Nieuwe Kerk te Delft

1562

Sterft in Utrecht en wordt begraven in de Mariakerk

De inrichting van de bovenkapel in het Centraal Museum

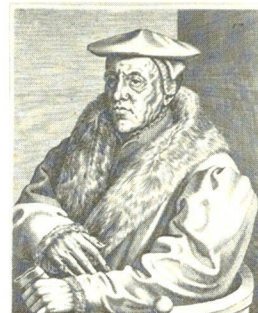
Al vanaf 1661 bezit de stad Utrecht schilderijen van Jan van Scorel, nl. portretten van leden van de Utrechtse Jeruzalembroederschap. Deze hadden allen een reis naar het Heilig Land gemaakt. Jan van Scorel was zelf een van die leden, want hij was in 1520-21 in Jeruzalem.

De leden van de Broederschap liepen op Palmzondag met een palmtak in de hand in processie naar hun eigen kapel op het Janskerkhof, de zogenaamde Palmietentempel. De portretten van Jan van Scorel waren bestemd voor de wanden van deze kapel, die een twaalfhoekige vorm had. Ze zijn zó geschilderd op langwerpige panelen, alsof de Jeruzalemvaarders in optocht langs de wanden van de Palmietentempel in de richting van het altaar lopen. De kapel van de Jeruzalemvaarders werd in 1581 verkocht en daarna afgebroken. Er zijn alleen maar plattegronden van over. Bij de inrichting van de ruimte in het Centraal Museum is rekening gehouden met de (hypothetische) manier waarop de portretten van de Jeruzalemvaarders hebben gehangen. De drie panelen zijn aansluitend en onder een stompe hoek opgesteld.

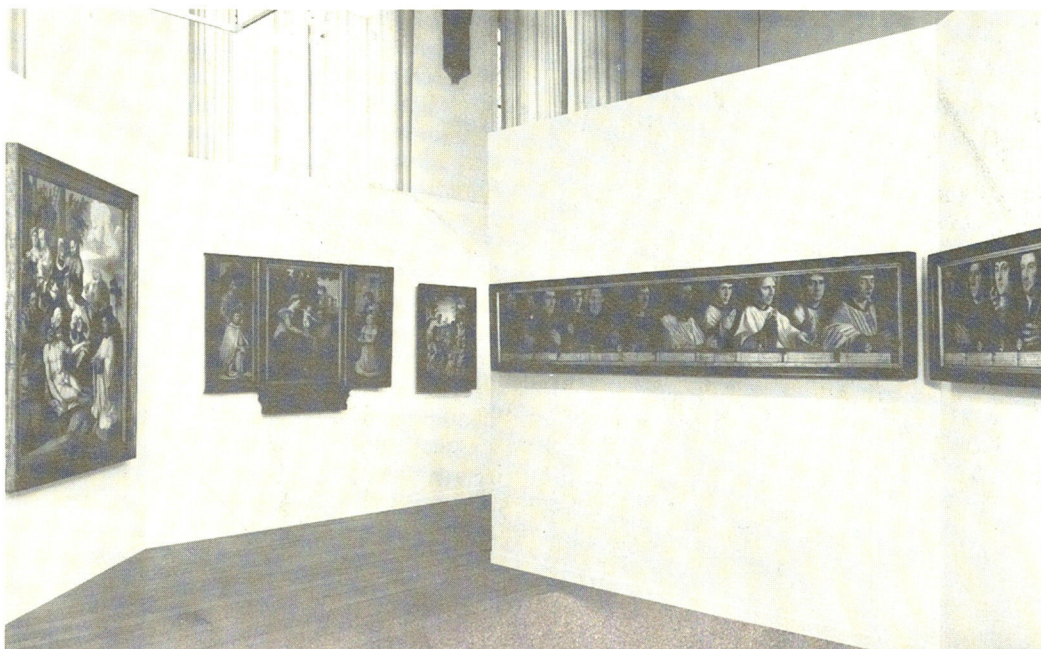
De overige schotten in de zaal zijn daarbij aangepast, waarbij het zicht op het koor van de kapel zoveel mogelijk vrij is gelaten.

Enkele schilderijen kregen nieuwe lijsten. Deze zijn gemaakt volgens gegevens, die over de oorspronkelijke (maar verloren gegane) lijsten bekend waren.

Niet alle schilderijen in de zaal zijn van de hand van Jan van Scorel; er zijn werken van zijn leermeester, van helpers en leerlingen en zelfs kopieën van verloren gegane schilderijen van Van Scorel.

Hieronimus Cock, Portret
van Jan van Scorel, naar
een schilderij van Anthonie
Mor, gravure, ca 1560

Overzicht van de inrichting
in de bovenkapel van het
Centraal Museum

Wie was Jan van Scorel

Het werk van Jan van Scorel in het Centraal Museum vormt een klein gedeelte van zijn productie. Zonder aanvullende gegevens is het moeilijk om een juist beeld te krijgen van deze veelzijdige kunstenaar en de plaats die hij inneemt in de Nederlandse Schilderkunst.

Hieronder volgt een korte beschrijving van zijn activiteiten.

Jan van Scorel was de zoon van een dorps-priester, die na de Latijnse school in de leer ging bij verschillende schilders. Tot zover niets bijzonders. Maar dan gaat hij op reis naar het Zuiden. Mogelijk heeft hij voor zijn vertrek al contacten met (en ook introductiebrieven van) invloedrijke geestelijken en personen van adel.

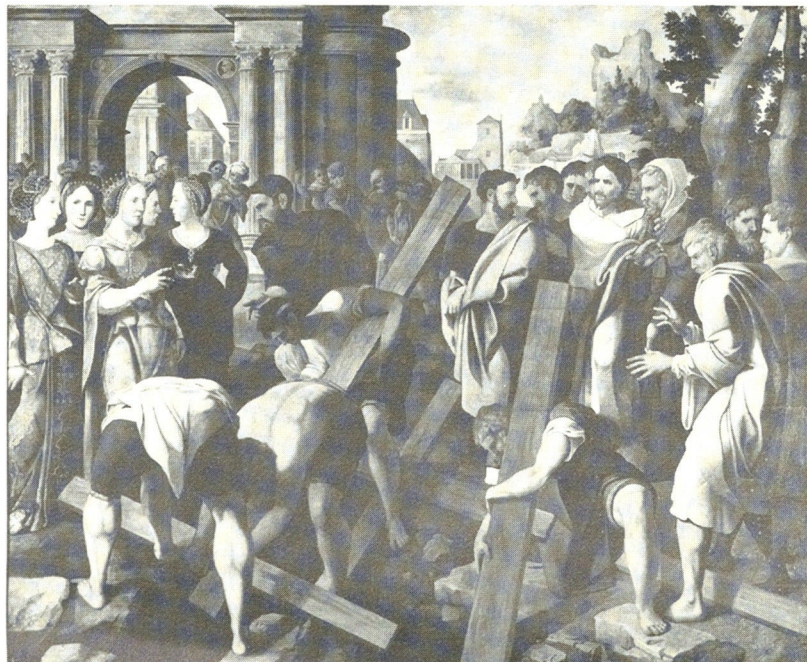
Onderweg bezoekt hij de ook toen al bekende schilder Albrecht Dürer en in 1519 krijgt hij van een kardinaal in Tirol de opdracht voor het schilderen van een groot altaarstuk. Dat schilderij is nog ter plaatse in Obervellach.

Per schip vertrekt hij uit Venetië naar Jeruzalem, waar hij tekeningen maakt. Zijn medereizigers zullen later goede zakelijke connecties blijken te zijn.

Terug in Venetië, gaat hij in 1522 naar Rome, waar juist de uit Utrecht afkomstige Adriaan VI tot paus is gekozen. Deze paus benoemt zijn landgenoot Van Scorel tot conservator van de Vaticaanse kunstverzamelingen. Zo is Jan van Scorel in de gelegenheid om het werk van de grote Renaissance kunstenaars goed te bestuderen. Gevormd in de Noordelijke traditie leert Van Scorel de nieuwe opvattingen over de kunst kennen. Zelfs de voorbeelden, Griekse en Romeinse sculptuur, staan hem ter beschikking. Jan van Scorel schildert o.a. een portret van paus Adriaan VI, duidelijk geïnspireerd op Rafaëls portret van paus Julius II.

In Rome komt Van Scorel in contact met hoge geestelijken, adel en geleerden uit de (Nederlandse) omgeving van de paus.

Jan van Scorel en atelier,
De vinding van het ware
kruis, middenpaneel van
een drieluik, ca 1542. Breda,
Grote Kerk

Na de dood van Adriaan VI gaat Van Scorel naar Utrecht, waar hij al snel opdrachten ontvangt. Hij schildert o.a. een drieluik voor de deken Herman van Lochorst, die banden had met de overleden paus. Andere opdrachten krijgt hij van de Jeruzalem-broederschap, nl. het schilderen van hun portretten voor de Palmietentempel.

In 1527 ontvlucht Jan van Scorel Utrecht: zijn politieke voorkeur gaat uit naar de Habsburg-Bourgondische machthebbers (Karel V). Deze partij is in conflict met de hertog van Gelre over de benoeming van de Utrechtse bisschop, die ook wereldlijke macht heeft. De onrustige tijden zijn ook niet bevorderlijk voor het verkrijgen van opdrachten. . . . Jan van Scorel vestigt zich dan in Haarlem: zijn naam had al enige bekendheid gekregen. Hij had hier de nieuwe Italiaanse schilderwijze mede geïntroduceerd en hij verkeert in hoge kringen. In Haarlem schildert hij ook portretten van leden van de Jeruzalembroederschap, naast de vele andere opdrachten. Wanneer het weer wat rustiger is geworden, gaat Van Scorel terug naar Utrecht.

Hij is daar benoemd tot kanunnik van het kapittel St. Marie, d.w.z. een hoge geestelijke rang, waaraan vele, vooral financiële, voorrechten verbonden waren. Vanwege Van Scorels onwettige geboorte duurt het tot 1535 voor hij de volledige rechten heeft. De inmenging van de stadhouder van Holland en Zeeland, Hendrik III van Nassau-Breda en van Floris van Egmond was daarvoor nodig.

In Utrecht richt Van Scorel een atelier in, waar hij nogal wat leerlingen en helpers heeft om de vele grote opdrachten aan te kunnen. De kerken hebben in die tijd nog volop altaren nodig. Van Scorel schildert ze o.a. voor Breda, voor de abdij van Marchiennes in Noord-Frankrijk, voor de Nieuwe kerk in Delft en bovendien luiken voor het hoogaltaar in de Utrechtse Mariakerk. Daarnaast zijn er opdrachten voor portretten en religieuze en mythologische voorstellingen.

Het feit dat hij als kanunnik geen lid is van het Zedelaarsgilde, waartoe de schilders behoren, zet onder zijn kunstbroeders kwaad bloed. Van Scorel heeft zo meer voordelen!

Jan van Scorel schildert niet alleen, hij behartigt ook zaken van het kapittel (zonder zijn eigen belangen uit het oog te verliezen) en hij ontwerpt decors voor de feestelijke intochten van Karel V en Filips II in Utrecht. Bovendien heeft hij waterbouwkundige plannen, die half zijn uitgevoerd en hij restaureert het altaarstuk 'Het Lam Gods' van Van Eyck in Gent.

Zijn leven lang beweegt Jan van Scorel zich in intellectueel-aristocratische kringen en zijn activiteiten passen in het beeld van een Renaissance-kunstenaar met z'n veelzijdige aspecten.

Zowel door eigentijdse als door latere schrijvers is hij hemelhoog geprezen, met name door de belangrijke Nederlandse schilderbiograaf Carel van Mander. Deze noemde

Jan van Scorel, De intocht van Christus in Jeruzalem, middenpaneel van de Lochorst-triptiek

hem in 1604 'de lanteerndrager en straatmaker onser consten', d.w.z. een baanbreker in de kunst. Door de Reformatie, door revoluties en oorlogen is veel van Scorels werk verloren gegaan, toch kunnen we op grond van wat er over is, Van Mander gelijk geven en Jan van Scorel erkennen als een van de belangrijkste Nederlandse Renaissance kunstenaars.

DE SCHILDERIJEN IN DE BOVENKAPEL VAN HET CENTRAAL MUSEUM

De nummers corresponderen met de volgorde in de zaal.

Scorels leermeesters (1, 2)

Cornelis Buys is waarschijnlijk de eerste leermeester van Jan van Scorel geweest; hij werkte in het begin van de 16de eeuw in Alkmaar.

Het paneel met de Graflegging van Christus en stichters (de leden van de familie Van Egmond) is misschien door Cornelis Buys geschilderd met medewerking van Jan van Scorel (1). Er is nog onvoldoende onderzoek naar geweest om precies vast te kunnen stellen hoe groot ieders aandeel is geweest.

Tussen 1509 en 1512 is Jan van Scorel werkzaam geweest bij de schilder Jacob Cornelisz. in Amsterdam. Van deze schilder is het paneel met de Aanbedding van Christus (2). Het dateert uit de tijd dat Jan van Scorel in het atelier was van Jacob Cornelisz. De voorstelling is een goed voorbeeld van de traditionele Noord-Nederlandse manier van schilderen: zeer precies met veel details, een duidelijke opbouw in plans en een niet geheel juist toegepast centraal perspectief.

Verblijf in Rome (3, 4)

Na zijn reis naar Jeruzalem werd Jan van Scorel in Rome conservator van de pauselijke kunstverzameling. Hij zag daar o.m. fresco's van zijn voorganger Rafaël, die in 1520 was gestorven. Eén van de fresco's in het Vatikaan stelde de vlucht van Aeneas uit het brandende Troje voor.

Zoals in die tijd gebruikelijk was, maakte Van Scorel een schilderij naar voorbeeld van het fresco. Dat is echter verloren gegaan: dit paneel is waarschijnlijk een kopie naar het werk van Jan van Scorel door een van zijn leerlingen (3).

Jan van Scorel maakte in Rome ook nog één of meer portretten van de uit Utrecht afkomstige paus Adriaan VI. Die zijn niet meer bewaard. In de 17de eeuw zijn er nog wel kopieën naar geschilderd, waarvan dit paneel er één is (4).

Zelfstandig schilder in Utrecht (5, 6, 7)

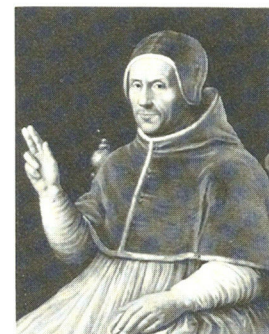
Een van de eerste grote opdrachten aan Jan van Scorel, nadat hij zich in 1524 in Utrecht had gevestigd, was een drieluik ter nagedachtenis aan de familie Van Lochorst (5).

Op het middenpaneel zien we Christus op een ezel vanaf een heuvel naar Jeruzalem rijden. Op de luiken staan heiligen en stichters, de leden van de familie Van Lochorst, zoals ook in het onderschrift op de buitenkant van de luiken staat. De heilige Cornelius op de binnenkant van het linker luik is afgebeeld als paus en Van Scorel heeft hem het gezicht gegeven van paus Adriaan VI (4). Omdat Jan van Scorel zelf in Jeruzalem was geweest, is die stad heel precies weergegeven. Later, in 1538, heeft de graveur Herman Beerntz van Borculo de voorstelling van Van Scorel (of een van diens studie-tekeningen) als voorbeeld gebruikt voor een houtsnede met het Gezicht op Jeruzalem (6). Zelfs de intocht van Christus is overgenomen, heel klein aan de onderrand.

Tijdens de politieke woelingen in Utrecht in 1527-1530 woonde Jan van Scorel in Haarlem. Daar had hij een atelier, wat hij na zijn terugkeer in Utrecht voortzette. Van sommige schilderijen uit deze periode bestaan verschillende versies. Ook van de Madonna met de wilde rozen (7) zijn nog andere, bijna identieke, exemplaren bekend. Misschien is dit schilderij in Haarlem gemaakt.

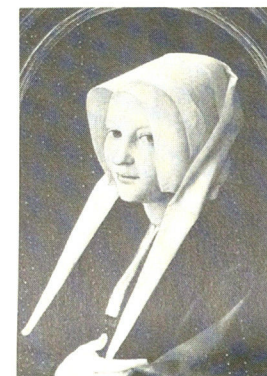
De Jeruzalem-broederschap (8, 9, 10)

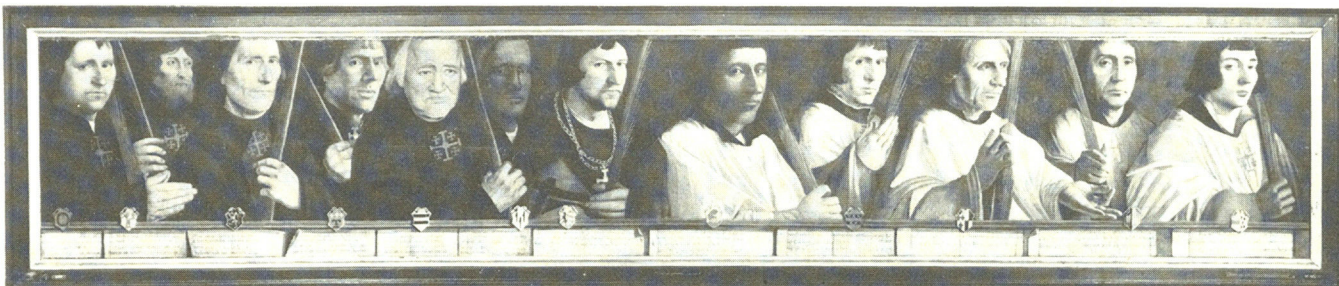
Jan van Scorel was lid van de Utrechtse en de Haarlemse Jeruzalem-broederschap. Voor beiden maakte hij portretten van de le-

Kopie naar Jan van Scorel (17de eeuw), Portret van Paus Adriaan VI

Jan van Scorel, Portret van Agatha van Schoonhoven, paneel, 1529. Rome, Palazzo Doria Pamphilj

Jan van Scorel, Portretten van twaalf leden der Utrechtse Jeruzalem-broederschap, ca 1525

den. In Utrecht waren de panelen bestemd voor de twaalf-hoekige Palmietentempel, die later is afgebroken.

De leden van de broederschap dragen palmtakken op het schilderij, zoals zij dat ook in werkelijkheid deden op Palmzondag, wanneer zij in processie naar hun kapel liepen. Jan van Scorel heeft ook zichzelf in de rij afgebeeld; eronder staat dat hij vicaris is van St. Jan.

Twee panelen, met elk twaalf leden, zijn omstreeks 1525 geschilderd; het derde, met negen leden, omstreeks 1535. Dit blijkt uit de opschriften, waarin staat wanneer de geportretteerden in het Heilig Land waren.

Leider van een atelier (11, 12, 13)

In het begin van de jaren veertig kreeg Jan van Scorel veel opdrachten voor grote altaarstukken. Lang niet alles werd door hem eigenhandig geschilderd; zijn leerlingen en helpers namen een deel van de uitvoering over. Het is vaak moeilijk om precies aan te geven wat door de meester zelf en wat door zijn helpers is geschilderd.

Door moderne onderzoekstechnieken, zoals infrarood-reflectografie, is het mogelijk om door verflagen heen te kijken en een eventuele onderliggende schets te ontdekken. Dat geeft wel eens aanwijzingen over de maker(s) van het schilderij. Van de Opwekking van Lazarus bestaan twee versies. De ene heeft onder de verf een getekende schets, de andere, nl. het schilderij wat hier hangt (11), heeft geen ondertekening. Het laatste is waarschijnlijk geschilderd naar voorbeeld van het eerste in het atelier van Van Scorel.

Jan van Scorel, Madonna met kind, ca 1529

Jan van Scorel, De bewening van Christus, ca 1540

Het schilderij met de Bewening van Christus (12) is vermoedelijk voor de St. Janskerk draal van Den Bosch gemaakt. De naam van de stichter, die rechts op de voorgrond knielt, is onbekend. De schildering heeft (stilistische) overeenkomsten met de grote altaarstukken die Van Scorel omstreeks 1540 schilderde voor de abdij van Marchiennes. Daarom is dit werk mogelijk in dezelfde tijd ontstaan.

Op grond van vergelijkend onderzoek schrijft men het middenpaneel van het drieluik met Madonna met kind en Stichters (13) toe aan Jan van Scorel zelf. De zijluiken zouden dan uitgevoerd zijn door zijn atelier-helpers. Het altaar is gemaakt voor Jacob Visscher van der Gheer, vicaris van St. Marie — hetzelfde kapittel waaraan ook Jan van Scorel was verbonden.

Navolgers (14, 15)

Behalve de directe leerlingen en helpers in het atelier van Jan van Scorel zijn er ook schilders daarbuiten geweest, die werkten op de manier van Van Scorel. Aan één van hen wordt de grisaille-schildering De prediking van Johannes de Doper (14) toegeschreven. De schilder is mogelijk Jan Swart, die leefde van ca 1500 tot na 1553.

Ook de schilder van de kleurige Prediking van Johannes (15) moet gezocht worden in de omgeving van Jan van Scorel. Het paneel kan omstreeks 1530 gedateerd worden.

Leermeester of leerling (16)

In 1541 maakten de figuren op dit schilderij een reis naar Jeruzalem, zoals vermeld staat in de onderschriften. Tot nu toe is nog niet vastgesteld of de schilder Jan van Scorel is of zijn leerling uit die jaren, Anthonie Mor. Verder onderzoek kan misschien een oplossing bieden.

Colophon

Uitgave: Centraal Museum Utrecht 1981

Tekst: Educatieve afdeling

Vormgeving: Daan Out

Druk: Drukkerij Elinkwijk, Utrecht

Tenzij anders vermeld bevinden de afgebeelde werken zich in de collectie van het Centraal Museum.